

Arbetsmiljökunskap i grund- och gymnasieskolan

Arbetsmiljökunskap i grund- och gymnasieskolan
Rapport 2022:4
ISBN 978-91-986882-4-5
År 2022

Myndigheten för arbetsmiljökunskap
Telefon: 026-14 84 00, E-post: info@mynak.se
www.mynak.se

Arbetsmiljökunskap i grund- och gymnasieskolan

Förord

Barn och unga är framtidens arbetstagare och arbetsgivare. Oavsett vilken typ av arbete de kommer att ha, oavsett i vilken bransch och i vilken roll, behöver de rustas med kunskaper och färdigheter för sitt framtida yrkesliv. Det är en förutsättning för att vi ska kunna skapa hållbara och friska arbetsplatser, nu och i framtiden.

I denna utredning riktar vi blicken mot grund- och gymnasieskolan och vilka kunskaper i arbetsmiljö som förmedlas till eleverna. Myndigheten för arbetsmiljökunskap identifierade tidigt detta som en viktig fråga för framtiden, att säkerställa att unga i arbetslivet är medvetna i arbetsmiljöfrågor och att de vet vilka rättigheter och skyldigheter som finns. Med denna nulägesbeskrivning som utgångspunkt kommer vi att ta ytterligare steg för att bidra till kunskapsutvecklingen inom området.

Utredningen har genomförts av Jörgen Tholin, forskare vid Göteborgs universitet. Anna Mannikoff, funktionssamordnare på Analys och utredningsfunktionen har varit processledare och Sverre Lundqvist kommunikatör. Även Robert Ljung, docent och processledande analytiker på Myndigheten för arbetsmiljökunskap, har bidragit i arbetet. Undervisningsråden Marie Wiberg och Lars Hanisch på Skolverket har lämnat synpunkter på det slutgiltiga manuset. Maria Guldbrandsson, gymnasielärare, har bidragit genom att belysa elevers perspektiv.

Vi riktar ett stort tack till alla som bidragit i utredningen. Ett särskilt tack går till de rektorer, lärare, studie- och yrkesvägledare som delat med sig av sina erfarenheter. Tack vare er har vi en tydligare bild av nuläget och möjliga vägar fram.

Gävle i februari 2022,

Nader Ahmadi,
Generaldirektör

Sammanfattning

Unga är särskilt drabbade av arbetsskador jämfört med andra åldersgrupper på arbetsmarknaden. I åldersgruppen 16 till 24 år har under de senaste fem åren 25 000 personer skadat sig på jobbet så allvarligt att de blivit sjukskrivna. Även annan utveckling på arbetsmarknaden talar för att unga kan vara särskilt utsatta när de går ut i arbetslivet, till exempel nya och osäkra anställningsformer, tillfälliga anställningar, ökad individualisering och digitalisering av arbetsmiljön. Mot denna bakgrund har Myndigheten för arbetsmiljökunskap genomfört en undersökning rörande omfattningen av utbildning i arbetsmiljökunskap i den svenska grund- och gymnasieskolan. Undersökningen syftade till att skapa en nulägesbild över arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet inom grund- och gymnasieskola utifrån rektorers, lärares, studie- och yrkesvägledares perspektiv. Ett mer långsiktigt mål med undersökningen var att öka medvetenheten om behovet av arbetsmiljökunskap i skolan, samt att undersöka möjligheterna att stärka arbetsmiljökunskap i skolans styrdokument.

Undersökningen genomfördes i två delar. Första delen var en genomgång av de dokument som styr verksamheten i skolan för att notera i vilka sammanhang och i vilka ämnen frågor om arbetsmiljö behandlas. Den andra delen var en intervjuundersökning på grundskolor och gymnasieskolor. Sammanlagt intervjuades 42 lärare, nio rektorer och fem studie- och yrkesvägledare.

Genomgången av styrdokument visar att arbetsmiljö nämns några gånger i grundskolans läroplan. Det handlar då främst om elevernas arbetsmiljö i skolan "här och nu". Rektor har ett tydligt utpekat ansvar för arbetsmiljön i skolan, och även eleverna förväntas ta ansvar. Studie- och yrkesvägledare ska informera och vägleda elever och vara stöd för övrig personal i yrkesorienterande insatser. Aspekter av arbetsmiljökunskap nämns också i kursplanerna för de enskilda ämnena samhällskunskap, slöjd, idrott och hälsa, samt hem- och konsumentkunskap.

I gymnasieskolans läroplan nämns frågan om arbetsmiljö vid två tillfällen. Det ena tillfället handlar om arbetsmiljön i skolan, det andra om arbetsmiljö i ett kommande arbetsliv. Frågor om arbetsmiljö finns även i de två gymnasiegemensamma ämnena samhällskunskap och idrott och hälsa. Utredningen visar dock att utrymmet för området arbetsmiljö i ämnet samhällskunskap är mycket begränsat i praktiken. Det gäller för både grund- och gymnasieskolan.

Alla yrkesprogram har examensmål som handlar om att undervisa eleverna om arbetsmiljöfrågor på olika sätt. I de högskoleförberedande programmens examensmål finns däremot inte arbetsmiljöfrågor upptagna överhuvudtaget.

Slutsatser

På grundskolorna generellt finns ett behov av att föra upp frågor angående elevernas medvetenhet om och kunskaper i arbetsmiljö högre på agendan. Lärare vittnar om hur de konkret arbetar med arbetsmiljö i sina klasser och med sina elever. Däremot använder de sällan begreppet arbetsmiljö, och de använder inte heller detta konkreta arbete som en språngbräda för att diskutera arbetsmiljö på en mer övergripande samhällelig nivå. Det finns ett behov av att arbeta fram en tydligare "röd tråd" genom grundskolan som också har en progression, från att diskutera mycket konkreta frågor om elevernas arbetsmiljö här och nu till att efterhand koppla in aspekter som berör ett framtida arbetsliv.

På gymnasieskolans högskoleförberedande program framstår det som sannolikt att det nästan inte finns någon undervisning om arbetsmiljö. Det är en bekymmersam situation på flera sätt, många av eleverna på högskoleförberedande program arbetar redan under gymnasietiden och många går direkt ut i arbetslivet efter gymnasieskolan. Det är dessutom den största gruppen av gymnasieelever och nästan den enda undervisning om arbetsmiljö som de fått i skolan är den som de fått i grundskolan. Mot denna bakgrund drar utredningen slutsatsen att det för gymnasieskolans högskoleförberedande program krävs en revidering av styrdokumentet för att säkra elevernas kunskaper i arbetsmiljö.

Mycket fungerar bra på gymnasieskolans yrkesprogram när det gäller frågor om arbetsmiljö. Men också för dessa program finns det anledning att se över och tydliggöra den röda tråden och försäkra sig om att arbetsmiljö inte bara behandlas utifrån yrkesspecifika aspekter utan också mer generellt. Målen i styrdokumentet fokuserar i hög utsträckning på den fysiska arbetsmiljön, till exempel säkerhetsrisker. Lärare som intervjuats berättar att de i sin undervisning också tar upp frågor om den sociala arbetsmiljön, och att dessa frågor ofta väcker störst intresse hos eleverna.

Vägar fram

Inom ramen för det nuvarande systemet ser utredningen behov av material och utbildningsinsatser som ökar lärares kunskap om frågor kring arbetsmiljö och som ger stöd i arbetet med elever på grundskolan och på gymnasieskolans yrkesprogram. Det behövs utbildningsmaterial för lärare som dels ger kunskaper och inspiration i frågorna, dels ger utrymme för att diskutera frågorna på den egna skolan och att enas om ett sätt att arbeta med begreppet arbetsmiljö. Myndigheten för arbetsmiljökunskap avser att bland annat sprida ett redan framtaget undervisningsmaterial för högstadiel elever samt ta fram ett utbildningsmaterial för grundskollärare.

Det finns anledning att redan nu påbörja ett arbete som ökar beslutsfattares kunskap om de brister som finns i dagens system för att kunna påverka för framtida förändringar och förbättringar. När det gäller frågor om arbetsmiljö finns det några aspekter som bör inkluderas vid nästa revidering av skolans styrdokument, två av dessa gäller för både grundskola och gymnasieskola:

1. Det bör finnas ett tydligt helhetsgrepp runt frågor om arbetsmiljö. Även om olika aspekter finns framskrivna för olika ämnen så måste en röd tråd och helheten framgå tydligare.
2. Arbetsmiljöbegreppet behöver vidgas. Idag är fokus alltför mycket på den fysiska arbetsmiljön men social arbetsmiljö och digital arbetsmiljö är lika viktiga aspekter som behöver tydligare inkluderas i styrdokumentet.

För grundskolan bör tydligare skrivas fram skolans roll att genom kunskaper om arbetsmiljö bättre förbereda eleverna för ett framtida yrkesliv. Ett sätt att göra detta kan vara att inkludera arbetsmiljö bland de ämnesövergripande kunskapsområden som rektor har ett ansvar att integrera i undervisningen.

För gymnasieskolans högskoleförberedande program krävs emellertid en grundlig och gedigen genomlysning av vilka kunskaper om arbetsmiljö elever ska få med sig under sin gymnasietid, och hur det kan komma in i olika ämnen och kurser. Den situation som råder idag, att majoriteten av eleverna i gymnasieskolan inte får någon undervisning om arbetsmiljö, är i längden inte hållbar.

För att en nollvision om arbetsplatsolyckor ska omvandlas till verklighet så krävs kraftfulla åtgärder för att hålla samman arbetet med arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet under elevernas hela skolgång.

Innehåll

Bakgrund.....	10
Genomförande.....	10
Arbetsmiljö i skolan.....	12
Ansvar för arbetsmiljö i skolan.....	13
Arbetsmiljökunskap i grundskolan.....	15
Arbetsmiljö och arbetsmiljökunskap i grundskolans styrdokument	15
Arbetsmiljökunskap i gymnasieskolan.....	20
Yrkesprogrammen	22
De högskoleförberande programmen.....	25
Diskussion.....	27
Vägar fram – förslag	28
Referenser.....	31

Bakgrund

Sommaren 2021 rapporterade Arbetsmiljöverket om arbetsmiljöolyckor bland unga¹. I åldersgruppen 16 till 24 år har under de senaste fem åren 25 000 personer skadat sig på jobbet så allvarligt att de blivit sjukskrivna. Arbetsmiljöverket pekar på att många unga inte är tillräckligt medvetna om risker på arbetsplatser. De menar att unga måste informeras mer om frågor kring arbetsmiljön. Det är särskilt viktigt att unga personer erhåller arbetsmiljökunskap då de är extra känsliga för till exempel tunga lyft eller farliga ämnen. Även annan utveckling på arbetsmarknaden talar för att unga kan vara särskilt utsatta när de går ut i arbetslivet, till exempel nya och osäkra anställningsformer, tillfälliga anställningar, ökad individualisering och digitalisering av arbetsmiljön.

Mot denna bakgrund inledde Myndigheten för arbetsmiljökunskap en undersökning rörande omfattningen av utbildning i arbetsmiljökunskap i den svenska grund- och gymnasieskolan. Undersökningen syftade till att skapa en nulägesbild över arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet inom grund- som gymnasieskola utifrån rektors, lärares, studie- och yrkesvägledares perspektiv. Ett mer långsiktigt mål med undersökningen var att öka medvetenheten om behovet av arbetsmiljökunskap i skolan, samt att undersöka möjligheterna att stärka arbetsmiljökunskap i skolans styrdokument.

Skolan är arbetsmiljön för ungefär två miljoner individer, såväl lärare och övrig skolpersonal som eleverna själva. Alla elever som går i skolan kommer att inträda i arbetslivet i egenskap av arbetstagare, arbetsgivare eller både och. De är alltså i behov av kunskaper om förhållandena inom arbetsmiljöområdet. Dock ter sig arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet inte vara i fokus inom skolans verksamhet idag.

Genomförande

Undersökningen begränsades till att gälla enbart grundskola och gymnasieskola, inte andra skolformer. Undersökningen genomfördes i två delar. Första delen var en genomgång av de dokument som styr verksamheten i skolan, läroplaner och kursplaner, för att notera i vilka sammanhang och i vilka ämnen frågor om arbetsmiljö behandlas. Också kommentarmaterial till ämnen och Skolverkets Allmänna råd inkluderades i denna sökning.² Skolverket arbetar nu fram nya läro- och kursplaner som träder i kraft

¹ Arbetsolyckor vanligast bland unga - Arbetsmiljöverket (av.se)

² Vidare gjordes en genomgång av statliga utredningar och rapporter från statliga verk där arbetsmiljö i skolan berörs. Resultatet av denna genomgång har rapporterats separat.

från och med höstterminen 2022. Dessa har dock inte granskats i denna undersökning.

Den andra delen var en intervjuundersökning på grundskolor och gymnasieskolor. Sammanlagt intervjuades 42 lärare, nio rektorer och fem studie- och yrkesvägledare på grund- och gymnasieskolor.

Grundskolan; 25 lärare, fyra studie- och yrkesvägledare och fem rektorer.

Fem lärare på låg- och mellanstadiet, fem lärare i slöjd, fem lärare i hem- och konsumentkunskap, fem lärare i idrott och hälsa, fem lärare i samhällskunskap

Gymnasieskolans yrkesprogram; nio lärare och två rektorer.

Tre lärare på bygg- och anläggningsprogrammet, två lärare på fordons- och transportprogrammet, två lärare på hotell- och turismprogrammet samt två lärare på restaurang- och livsmedelsprogrammet

Gymnasieskolans högskoleförberedande program; fem lärare och två rektorer

Tre lärare i samhällskunskap, två lärare i idrott och hälsa.

Vidare intervjuades en lärare i samhällskunskap, två lärare i idrott och hälsa samt en studie- och yrkesvägledare som arbetade både på yrkesprogram och högskoleförberedande program.

Projektet genomfördes under tiden Coronapandemin pågick i landet. Pandemin gjorde det omöjligt att genomföra skolbesök, varför samtliga intervjuer i stället genomfördes digitalt.

Det är värt att hålla i minnet att de lärare, studie- och yrkesvägledare och skolledare som deltog i intervjuer nästan alltid gjorde det därför att de hade något att säga om arbetsmiljökunskap. Ofta var skälet att de själva var speciellt intresserade av dessa frågor och gärna såg att de tydligare lyfts fram i skolan. Det finns säkert lärare, också i de ämnen där arbetsmiljökunskap finns framskrivet i kursplaner, som själva anser att det inte är ett viktigt eller prioriterat område. Dessa lärare träffade utredningen sällan.

Arbetsmiljö i grund- och gymnasieskolan

Det finns många sätt att beskriva det uppdrag som grundskolan och gymnasieskolan har, men en huvudpunkt i beskrivningar är alltid att skolan har ett uppdrag att rusta eleverna till att bli fungerande samhällsmedborgare. En viktig del av detta är att förbereda dem för fortsatta studier och yrkesliv. Att förbereda eleverna inför ett kommande yrkesliv är en komplex uppgift. Den handlar till exempel om att informera och vägleda om olika möjligheter och yrkesinriktningar inklusive vilken utbildning som olika yrkesvägar kräver. Uppdraget handlar också om att ge information om hur arbetslivet fungerar, en del av detta är att ge kunskap om arbetsmiljöfrågor. Till detta ska läggas att arbetslivet kontinuerligt genomgår stora förändringar, till exempel tillkommer hela tiden ett stort antal yrken, med andra förviner eller reduceras avsevärt.

Arbetsmiljö är emellertid inte bara en fråga som begränsas till ett framtida yrkesliv. Det är också en fråga om den arbetsmiljö som eleverna har varje dag i sin skolmiljö. Idag finns ungefär 1 900 000 unga i skolsystemet från förskolan till gymnasieskolan och ungefär 260 000 förskollärare och lärare arbetar i förskola, grundskola och gymnasieskola. Den konkreta arbetsmiljön i skolan berör alltså långt över två miljoner individer. Skolan som arbetsplats är utan konkurrens större än någon annan i Sverige.

Skolans arbetsmiljö är, precis som all annan arbetsmiljö, mångfacetterad. Om vi vänder blicken konkret till elevernas arbetsmiljö så finns naturligtvis den fysiska arbetsmiljön. Hur skolbyggnaden är utformad, om det finns relevanta lokaler både för lärande och för avkoppling. Mycket konkreta frågor handlar till exempel om städning av toaletter och huruvida toaletterna är helt avskilda, liksom om möjliga olycksrisker till exempel vid specialsalar för slöjd, hem- och konsumentkunskap eller naturorienterande ämnen. Arbetsmiljön i en skola handlar också om den sociala arbetsmiljön. För att eleverna ska kunna lära sig måste det finnas en trygghet liksom lugn och arbetsro. Frågorna här handlar om mobbning och trakasserier men också om arbetsro som i sin tur hänger ihop med till exempel klass- och gruppstorlek liksom lärarens förmåga att skapa de rätta förutsättningarna för lärande i gruppen. Under de senaste åren har en tredje komponent adderats till skolans arbetsmiljö, den digitala arbetsmiljön. Genom digitala verktyg expanderas lärmiljön och kanske kan man säga att det bidrar till att spränga klassrummets väggar och erbjuda en nästan oändligt stor lärmiljö, men för att fortsätta metaforen så är risken då också större för eleverna att gå vilse och hamna fel.

Förutom den konkreta arbetsmiljön för elever, lärare och annan personal i skolan så har skolan alltså också i uppdrag att rusta eleverna för ett framtida yrkesliv. En del av detta uppdrag är att göra eleverna medvetna om arbets-

miljöfrågor. Också här handlar det om såväl den fysiska arbetsmiljön som den sociala och den digitala arbetsmiljön. Det handlar om en mängd frågor, till exempel hur gällande lagstiftning ser ut och vilka påverkansmöjligheter enskilda medarbetare har över frågor om allt från trakasseri och maktmissbruk till ergonomi. Hur exakt frågor om arbetsmiljö ska konkretiseras i skolan är inte helt tydligt, som denna rapport visar är arbetsmiljöfrågorna inte precis framskrivna i dagens styrdokument, läroplan och kursplaner. I stället för ett helhetsgrepp om arbetsmiljö finns delar av området utspritt i kursplaner för flera olika ämnen och i olika dimensioner.

Ansvar för arbetsmiljö i skolan

När det kommer till frågan om vem som bär ansvar för elevernas fysiska, sociala och digitala arbetsmiljö är fördelningen den gängse. Det är skolhuvudmannen som har det övergripande ansvaret för arbetsmiljön. Det gäller till exempel att tillse att de finns resurser ekonomiskt och personalmässigt för att skapa en god arbetsmiljö. Det är också huvudmannen som har ansvar för att undersöka, förbättra och följa upp arbetsmiljön. Det som ofta benämns det systematiska arbetsmiljöarbetet. På den enskilda skolenheten är det rektor som utför och leder arbetet inom de ramar och förutsättningar som skolhuvudmannen ger, men också utifrån de lagar och förordningar som finns. I det konkreta arbete som sker i klassrummet har läraren, på fritidshemmet fritidspedagogen, ett ansvar att skapa en god arbetsmiljö för eleverna. På samma sätt har övrig personal på en skola ansvar inom sitt område till exempel skolhälsovård, bibliotekspersonal, vaktmästare och lokalvård.

Som tidigare nämnt är det huvudmannens ansvar att undersöka, följa upp och förbättra arbetsmiljön på skolan. Detta är en del av skolans systematiska kvalitetsarbete. Elever har från årskurs sju i grundskolan och i hela gymnasieskolan rätt att utse elevskyddsombud som får vara med i arbetsmiljöarbetet på skolan. För att underlätta arbetet har Arbetsmiljöverket publicerat checklistor som finns att ladda ner på deras hemsida. Skolverket har publicerat ett stödmaterial för skolhuvudmän, skolledare och pedagogisk personal för att underlätta det systematiska kvalitetsarbetet, i vilket det systematiska arbetsmiljöarbetet är en del, på skolorna.³

Arbetsmiljöverket publicerar regelbundet resultatet av sina granskningar. 2017 publicerades den senaste för skolan.⁴ Arbetsmiljöverket hade då inspekterat 6000 grund- och gymnasieskolor och rapporterade att 90 procent av alla skolor hade brister i det systematiska arbetsmiljöarbetet.

En annan del är undervisningen om arbetsmiljö i skolan och att förbereda elever inför ett kommande arbetsliv. Samma ansvarskedja som ovan gäller för under-

3 Skolverket (2016) Kvalitetsarbete i praktiken.

4 Projektrapport för Arbetsmiljöverkets nationella tillsyn av skolan 2013–2016. Rapport 2017:3

visningen, skolhuvudmännen har det yttersta ansvaret, rektor det övergripande ansvaret på skolan och läraren ansvar för det konkreta arbetet i klassrummet.

I Skolverkets återkommande attitydundersökning ingår delar som handlar om hur väl eleverna är förberedda för kommande arbetsliv. Ungefär hälften av alla lärare i undersökningen tycker att deras skola lyckas förbereda eleverna för arbetsmarknaden. Skolverket menar att det finns utrymme för förbättringar.⁵

Under arbetet med denna rapport presenterade regering sin arbetsmiljöstrategi 2021 - 2025.⁶ Det är ett omfattande dokument som belyser frågor om arbetsmiljö i ett mycket brett perspektiv. Regeringens skrivelse betonar vikten av undervisning kring arbetsmiljö i skolan och att alla elever på så sätt ges grundläggande kunskaper i och medvetenhet om arbetsmiljöfrågor:

Kunskaper om arbetsmiljö förmedlas också genom undervisning i samhällskunskap både inom grundskolan och gymnasieskolan och motsvarande skolförmer. För att bland annat bidra till att minska antal arbetsolyckor och annan ohälsa i arbetslivet är undervisningen om arbetsmiljö viktig i skolan.⁷

Regeringen pekar också på att arbetsmiljökunskap inte bara handlar om att eleverna får undervisning om frågor som gäller ett framtida yrkesliv utan också att grunden till dessa kunskaper läggs genom ett aktivt arbete med arbetsmiljön i skolan, ett arbete som involverar eleverna.

5 Skolverket (2018) Attityder till skolan.

6 Regeringens skrivelse 2020/21:92 "En god arbetsmiljö för framtiden – regeringens arbetsmiljöstrategi 2021–2025".

7 Regeringens Skr. 2020/21:92, s. 26.

Arbetsmiljökunskap i grundskolan

Det är på ett plan lätt att beskriva och kartlägga arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet i grundskolan eftersom det är en sammanhållen skolform med enhetliga styrdokument, å andra sidan spänner grundskolan över nio år från elever som är sju år gamla till de som är sexton år. Begrepp som arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet behöver definieras och formuleras olika beroende på vilken del av grundskolan det rör sig om.

Arbetsmiljö och arbetsmiljökunskap i grundskolans styrdokument

I grundskolans läroplan (Lgr 11) nämns arbetsmiljö några gånger.⁸ I det avsnitt som behandlar elevernas ansvar och inflytande slås fast att skolans mål är att varje elev:

- *genom egen ansträngning och delaktighet, utifrån sina förutsättningar, tar ansvar för sitt lärande och för att bidra till en god arbetsmiljö*⁹
- *visar respekt för och hänsyn mot skolans personal och andra elever som en del av det gemensamma ansvaret för arbetsmiljön på skolan*¹⁰

Rektor har ett tydligt utpekat ansvar för arbetsmiljön i skolan. Under rubriken Rektorns ansvar står att rektor har ett särskilt ansvar för att:

- *skolans arbetsformer utvecklas så att ett aktivt elevinflytande gynnas*¹¹
- *skolans arbetsmiljö utformas så att alla elever, för att själva kunna söka och utveckla kunskaper, ges aktivt lärarstöd och får tillgång till och förutsättningar att använda läromedel av god kvalitet samt andra lärverktyg för en tidsenlig utbildning, bland annat skolbibliotek och digitala verktyg*¹²

Det finns alltså flera skrivningar i den övergripande läroplanen som pekar på vikten av en god arbetsmiljö i skolan och elevernas möjlighet att ha ett inflytande över arbetsmiljöfrågor. Man kan emellertid samtidigt notera att när läroplanen resonerar om rektors ansvar att integrera ämnesövergripande kunskapsområden, så nämns inte arbetsmiljö bland dessa. De områden som

8 Läroplan (Lgr 11) för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet - Skolverket (www.skolverket.se)

9 Lgr 11, s.13.

10 Lgr 11, s.13.

11 Lgr 11, s.17.

12 Lgr 11, s.17.

nämns är miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger.

Aspekter av arbetsmiljökunskap nämns också i kursplanerna för enskilda ämnen.¹³ I kursplanen för samhällskunskap anges att undervisningen i ämnet under årskurserna 7–9 ska behandla följande centrala innehåll:

*Arbetsmarknadens och arbetslivets förändringar och villkor, till exempel arbetsmiljö och arbetsrätt. Utbildningsvägar, yrkesval och entreprenörskap i ett globalt samhälle. Några orsaker till individens val av yrke och till löneskillnader.*¹⁴

I ämnet slöjd finns följande syfte:

*Genom undervisningen ska eleverna ges förutsättningar att utveckla kunskaper om färg, form, funktion och konstruktion och om hur dessa kunskaper kan kombineras med medvetna val av material och teknik. Vidare ska undervisningen bidra till att eleverna utvecklar förtrogenhet med begrepp som beskriver arbetsprocesser, redskap och slöjdföremåls estetiska uttryck. Eleverna ska även ges möjlighet att utveckla kunskaper om arbetsmiljö och säkerhetsfrågor och om hur man väljer och hanterar material för att främja en hållbar utveckling.*¹⁵

I centralt innehåll för hem- och konsumentkunskap för årskurs 7–9 anges bland annat:

*Redskap och teknisk utrustning som kan användas vid bakning och matlagning och hur dessa används på ett funktionellt och säkert sätt.*¹⁶

*Hygien och rengöring vid hantering, tillagning och förvaring av livsmedel.*¹⁷

Bland centralt innehåll i slöjd för årskurs 7–9 nämns under rubriken Slöjdens material, redskap och hantverkstekniker:

*Arbetsmiljö och ergonomi, till exempel ljudnivå och arbetsställningar.*¹⁸

¹³ Kursplaner för grundskolan - Skolverket (www.skolverket.se)

¹⁴ Lgr 11, s. 229.

¹⁵ Lgr 11, s. 251.

¹⁶ Lgr 11, s. 42.

¹⁷ Lgr 11, s. 42.

¹⁸ Lgr 11, s. 253.

I ämnet slöjd hittar man följande i det nuvarande kommentarmaterialet till ämnet:

Arbetsmiljö och säkerhetsfrågor

Kursplanen anger att eleverna ska ges möjlighet att utveckla kunskaper om arbetsmiljö och säkerhetsfrågor. Arbetsmiljö- och säkerhetsfrågor är centrala vid åtskilliga typer av slöjdarbete. Många av de redskap och den utrustning som används vid slöjdande kräver ett säkerhetstänkande. Att vara medveten om ergonomi och arbetsmiljö, till exempel om arbetsställningar och om ljudnivå, är också betydelsefullt för att undvika skador. I skolsammanhang arbetar man ofta många tillsammans i verkstadsliknande miljöer. Att då kunna ta hänsyn och samarbeta är centralt ur både arbetsmiljö- och säkerhetssynpunkt.¹⁹

Ytterligare ett utdrag från kursplaner. Denna gång från idrott och hälsa och ämnets centrala innehåll:

Arbetsställningar och belastning till exempel vid fysiska aktiviteter och förebyggande av skador, genom till exempel allsidig träning.²⁰

Olika definitioner av hälsa, samband mellan rörelse, kost och hälsa och sambandet mellan beroendeframkallande medel och ohälsa.²¹

I grundskolan finns angivet följande arbetsuppgifter för studie- och yrkesvägledare:

Studie- och yrkesvägledaren, eller den personal som fullgör motsvarande uppgifter, ska informera och vägleda eleverna inför den fortsatta utbildningen och yrkesinriktningen och särskilt uppmärksamma möjligheterna för elever med funktionsnedsättning, och vara till stöd för den övriga personalens studie- och yrkesorienterande insatser.²²

¹⁹ Sidan 8, Kommentarmaterial till kursplanen i slöjd (reviderad 2017) - Skolverket (www.skolverket.se)

²⁰ Lgr 11, s. 49.

²¹ Lgr 11, s. 49.

²² Lgr 11, s. 16.

Några röster från grundskolan

Som en del av utredningen har ett flertal intervjuer med skolpersonal genomförts. 25 lärare, fem rektorer och tre studie- och yrkesvägledare på sju olika grundskolor intervjuades i syfte att få en första bild av hur begreppet arbetsmiljö behandlas i skolan.

Den bild som läro- och kursplanen ger bekräftas av rektorer, lärare och studie- och yrkesvägledare. Kunskaper om arbetsmiljö finns i olika ämnen vid olika tidpunkter i grundskolan. Det går kanske att skönja en tanke kring hur begreppet har delats upp och portionerats ut på olika ämnen, men hur delar hänger ihop och bildar en helhet har ingen något övergripande ansvar för. (Mot detta kan naturligtvis invändas att rektor har det övergripande ansvaret för all verksamhet i skolan, vilket stämmer, men att rektor skulle ha möjlighet att på en operativ nivå ta ansvar för att allt ämnesinnehåll i skolan binds samman är inte realistiskt).

Intervjuerna med lärare i olika ämnen och olika årskurser avslöjade att de anser att kunskaper om arbetsmiljö är viktigt och det borde lyftas fram tydligare än det gör, men det finns ingen som anser sig ha ett samordnande ansvar för att detta sker. Lärare i de lägre årskurserna, låg- och mellanstadiet, berättar att de ofta arbetar med arbetsmiljöfrågor i elevernas konkreta vardag. Lärarna benämner det sällan "arbetsmiljö" men de talar om ett långsiktigt och systematiskt arbete för att få eleverna att förstå värdet av en fungerande arbetsmiljö i klassrummet och på rasterna.

Det handlar lika mycket om att skola in eleverna i att gå i skola, att få dem att förstå att de är en del av en helhet och vad de gör och hur de beter sig påverkar inte bara dem själva utan också alla andra som finns i klassrummet, eller som leker i samma grupp som dem.

Lärare i högstadiet talar ofta om fragmentiseringen av begreppet arbetsmiljö. En lärare i samhällskunskap pekade på den stoffträngsel som många lärare upplever i dagens grundskola. Arbetsmiljö i ämnet samhällskunskap är en del i det område som behandlar arbetsmarknaden och arbetslivet. I detta ingår också frågor om arbetsmarknadens parter, arbetsrätt, utbildningsvägar, yrkesval och entreprenörskap i ett globalt samhälle liksom orsaker till individens val av yrke och löneskillnader.

Detta är ett jättestort område med massor av olika delmomentet. Men det är också ett av 25 jättestora områden som jag ska ta upp under högstadiet enligt kursplanen. Och vi har 75 timmar i ämnet på högstadiet. Så det blir alltså tre timmar per område. Med lite tur så kan jag avsätta en kvart till arbetsmiljö.

Lärare samhällskunskap grundskolan

Lärare i slöjd och i hem- och konsumentkunskap arbetar också med innehåll kopplat till arbetsmiljö, men åtminstone de lärare som intervjuades behandlar främst konkreta frågor om till exempel säkerhet i det egna ämnet. Inte heller i dessa ämnen verkar det finnas en tradition av att gå vidare från att diskutera säkerheten vid maskiner i slöjdsalen eller möjliga faror vid arbetet i ett kök till mer övergripande resonemang för att förbereda eleverna att tänka kring arbetsmiljö i ett kommande arbetsliv. En lärare i samhällskunskap svarar att ämnet, i detta fall hem- och konsumentkunskap, också behöver tid för de praktiska innehållen.

Under mina år som lärare har hemkunskapen blivit allt mer teoretisk. Läser man ämnesplanen i dag så är det mycket teori som vi ska gå igenom i ämnet. Men det är ju också ett praktiskt ämne. Det måste vi värna om. Jag skulle kunna prata mycket, mycket mer om arbetsmiljö, men då får jag stryka en del praktiska moment.

Under sin grundskoletid ska eleverna göra PRAO (praktisk arbetslivsorientering) minst tio dagar från och med årskurs åtta. Det är uppenbart att skolorna har olika ambitionsnivåer när det gäller PRAO, till exempel hur PRAO-tiden bearbetas och diskuteras i ordinarie undervisningen både inför PRAO och när eleverna kommer tillbaka till skolan. På vissa skolor pågår ett ambitiöst arbete där studie- och yrkesvägledare träffar eleverna en eller flera gånger före PRAO och informerar om syftet med verksamheten. Då får eleverna i vissa fall också uppgifter ut till sina arbetsplatser där de ska observera, diskutera och sedan återrapportera en antal frågor. Aspekter kring arbetsmiljö är ofta en del av ett sådant frågebatteri tillsammans med till exempel frågor om könsfördelningen på arbetsplatsen, lönenivåer samt utbildningsvägar till yrket. Sedan redovisar eleverna sina observationer när de är tillbaka i skolan. På andra skolor förekommer inget sådant arbete utan PRAO verkar vara helt frikopplad från skolans övriga verksamhet. Skolverket erbjuder ett omfattande material kring PRAO både sådant som vänder sig till arbetsgivare och till skolor/skolledare/lärare. Det är emellertid inte några lärare eller skolledare som hänvisar till dessa material i intervjuerna.

Av de rektorer som intervjuades fanns det en rektor som hade en tydlig plan för hur frågor om arbetsmiljö skulle behandlas. De fanns med som en del i det "årshjul" av aktiviteter och teman som skolan arbetade med. De övriga rektorerna har inte på samma sätt aktivt styrt arbetsmiljöarbetet på skolan. De har snarare berättat om hur lärare i olika ämnen kan och skall behandla dessa frågor. Det verkar bland alla rektorer finnas ett gott samarbete mellan rektor och skolans elevskyddsombud. Inte sällan arbetar rektor själv med att utbilda ombuden. Rektorerna håller regelbundna möten med dem och förbereda ombuden så att de kan spela en aktiv roll vid arbetsmiljöronder eller liknande. Flera vittnar om att elevskyddsombuden kan spela en viktig roll genom att skolan kan få kännedom om sådant som inte uppmärksammas av andra skyddsombud.

Arbetsmiljökunskap i gymnasieskolan

Gymnasieskolan innehåller nationella program. Sex av dessa är högskoleförberedande program:

- Ekonomiprogrammet (EK)
- Estetiska programmet (ES)
- Humanistiska programmet (HU)
- Naturvetenskapsprogrammet (NA)
- Samhällsvetenskapsprogrammet (SA)
- Teknikprogrammet (TE)

De tre största av dessa är samhällsvetenskapsprogrammet, ekonomiprogrammet och naturvetenskapsprogrammet.

Det finns tolv yrkesprogram:

- Barn- och fritidsprogrammet (BF)
- Bygg- och anläggningsprogrammet (BA)
- El- och energiprogrammet (EE)
- Fordons- och transportprogrammet (FT)
- Handels- och administrationsprogrammet (HA)
- Hantverksprogrammet (HV)
- Hotell- och turismprogrammet (HT)
- Industritekniska programmet (IN)
- Naturbruksprogrammet (NB)
- Restaurang- och livsmedelsprogrammet (RL)
- VVS- och fastighetsprogrammet (VF)
- Vård- och omsorgsprogrammet (VO)

De tre största av dessa är el- och energiprogrammet, bygg- och anläggningsprogrammet samt fordon- och transportprogrammet.

För hela gymnasieskolan gäller Läroplan för gymnasieskolan (Gy 11).²³ I Gy 11 nämns frågan om arbetsmiljö endast vid två tillfällen. Det ena tillfället handlar om arbetsmiljön i skolan, det andra om arbetsmiljö i ett kommande arbetsliv. Under rubriken Elevernas ansvar och inflytande nämns att skolans mål är att varje elev

23 Läroplan (Gy11) för gymnasieskolan - Skolverket (www.skolverket.se)

- *genom egen ansträngning och delaktighet, utifrån sina förutsättningar, tar ansvar för sitt lärande och för att bidra till en god arbetsmiljö*
- *visar respekt för och hänsyn mot skolans personal och andra elever som en del av det gemensamma ansvaret för arbetsmiljön på skolan.*²⁴

Under rubriken Utbildningsval – arbete och samhällsliv anges som skolans mål att varje elev:

- *har kännedom om arbetslivets villkor, särskilt inom sitt studieområde, samt om möjligheter till fortsatt utbildning, praktik och arbete i Sverige och andra länder*²⁵

I samtliga program på gymnasieskolan ingår också kursen Samhällskunskap 100 poäng. I ämnets centrala innehåll anges tio punkter som ska utgöra ämnets innehåll, under en av dessa finns också frågor om arbetsmiljö med:

- *Arbetsmarknad, arbetsrätt och arbetsmiljö. Arbetsmarknadens parter, deras olika roller och betydelse för samhällsutvecklingen. Digitaliseringens påverkan på arbetsmarknaden.*²⁶

Ett annat gemensamt ämne i gymnasieskolan är Idrott och hälsa 1 som också omfattar 100 poäng. Också detta ämne innehåller aspekter kring arbetsmiljö. I ämnets centrala innehåll anges bland annat:

- *Arbets- och studiemiljöer: samspel mellan situationens krav och människan utifrån ergonomiska aspekter, till exempel kroppslig balans och lyfteknik.*²⁷

För varje nationellt program finns ett examensmål som anger mål för programmet, de inriktningar som finns inom programmet samt mål för gymnasiearbetet. Guldbrandsson (2021) gjorde en genomgång av examensmålen för samtliga gymnasieprogram som visar att alla yrkesprogram har som mål att undervisa eleverna om arbetsmiljöfrågor på olika sätt.²⁸ I de högskoleförberedande programmens examensmål finns däremot inte arbetsmiljöfrågor upptagna. Man kan alltså säga att det övergripande målet i Gy 11, att alla elever i gymnasieskolan ska ha kännedom om arbetslivets villkor inom sitt studieområde, följs upp och konkretisera i yrkesprogrammen men inte i de högskoleförberedande programmen. Det innebär som både Guldbrandsson (2021) visar i samtal med elever och som denna utredning noterat i samtal med lärare och rektorer, att frågor om arbetsmiljö i princip är frånvarande på

²⁴ Gy 11, s. 8.

²⁵ Gy 11, s. 9.

²⁶ Ämnesplan för samhällskunskap, s. 2.

²⁷ Ämnesplan för idrott och hälsa, s. 2.

²⁸ Guldbrandsson, M. (2021) "Att förbereda sig för framtiden liksom": Gymnasieelevers kunskap, erfarenheter och framtids-tankar om arbetsmiljöfrågor. Mittuniversitetet.

de högskoleförberedande programmen. I sammanhanget bör det påpekas att ungefär två tredjedelar av alla elever i gymnasieskolan väljer ett högskoleförberedande program, medan en tredjedel läser yrkesprogram.

Då yrkesprogrammen och de högskoleförberedande programmen har så olika förutsättningar och villkor kommer de i denna framställning att redovisas separat.

Yrkesprogrammen

Yrkesprogrammen har naturligt en tydligare koppling till arbetsmiljöfrågor än de högskoleförberedande programmen. Eleverna har valt ett program där ambitionen, för de allra flesta, är att få ett jobb inom den bransch man utbildar sig för. Yrkesprogrammen innehåller också alltid minst 15 veckors praktik, så kallat arbetsplatsförlagt lärande (APL) vilket innebär att eleverna kommer nära blivande arbetsmiljöer redan under sin utbildning. APL ingår i kurserna i yrkesprogrammen och Skolverket har också utarbetat material för till exempel ”Planera, genomför och följ upp arbetsplatsförlagt lärande” som innehåller information om hur APL regleras i skolans styrdokument samt ger korta, praktiska beskrivningar och exempel.

Arbetsmiljökunskap i yrkesprogrammets styrdokument

Arbetsmiljökunskap var under tidigare läroplaner för gymnasieskolan ett obligatoriskt ämne på yrkesprogrammen. När den nuvarande läroplanen, Gy 11, infördes togs ämnet bort. Bakgrunden till detta vara att man ansåg att ämnet arbetsmiljökunskap blev alltför generellt, innehållet var inte anpassat till elevernas inriktning. I stället för att vara ett eget ämne så ska i Gy 11 arbetsmiljökunskap integreras i flera olika kurser. Det innebär att det finns ämnesinnehåll i flera kurser som handlar om arbetsmiljöfrågor. I examensmålen för respektive program tas sedan upp de mål som programmet har för arbetsmiljöfrågor.

För vård- och omsorgsprogrammet är målet formulerat enligt följande:

Utbildningen ska ge kunskaper och insikter om arbetsmiljöns betydelse för fysisk, psykisk och social hälsa samt om hur man kan samverka för att skapa goda och jämlika arbetsförhållanden.²⁹

För bygg- och anläggningsprogrammet:

Arbetet ska genomföras på ett ergonomiskt, hälsosamt och säkert sätt för att förebygga försämringar och andra arbetsskador. Utbildningen ska ge kunskaper om arbetsmiljöregler och säkerhetsbestämmelser.³⁰

29 Program - Vård- och omsorgsprogrammet (Gymnasieskolan) - Skolverket (www.skolverket.se), s. 1.

30 Program - Bygg- och anläggningsprogrammet (Gymnasieskolan) - Skolverket (www.skolverket.se), s. 1.

För naturbruksprogrammet:

*Stora delar av yrkesområdet regleras i lagar och andra författningar.
Utbildningen ska därför ge eleverna kunskaper om dessa bestämmelser.
Arbetsmiljöfrågor ska ha en central plats i utbildningen för att förebygga
arbetsskador och främja god hälsa.³¹*

Dessa övergripande mål bryts sedan när på kursnivå. I naturbruksprogrammet, till exempel, finns den programgemensamma kursen Naturbruk på 200 poäng. I ämnets syfte anges:

Kunskaper om arbetsmiljö- och säkerhetsfrågor ska ingå i undervisningen.³²

I ämnet centrala innehåll specificeras detta ytterligare:

Arbetsmiljö och säkerhetsfrågor

Arbetsmiljö och säkerhetsfrågor samt skyddsarbete och skyddsronder

Första hjälpen

Elarbeten enligt lagar och andra bestämmelser om elsäkerhet.

Brandskydd, brand och brandbekämpning

Naturolyckor, till exempel översvämningar, ras och stormar.

Funktions- och säkerhetskontroll i samband med användning av teknisk utrustning

Ergonomi i samband med att olika arbetsuppgifter utförs.

Lagar och andra bestämmelser som gäller säkerhet i arbetet³³

Några röster från yrkesprogrammen

När Guldbrandsson (2021) intervjuade elever från yrkesprogrammen var hennes slutsats att eleverna över lag var intresserade av arbetslivs- och arbetsmiljöfrågor och att de fick en del utbildning i området men att de också efterfrågade mer undervisning och praktik. Yrkeseleverna i undersökningen kände sig förberedda för att gå ut i arbetslivet.

För samtliga av de i denna undersökning intervjuade lärare på yrkesprogram verkar frågor om arbetsmiljö vara naturliga delar i undervisningen och det är också något som de finner lätt att undervisa om. De vittnar om att det finns ett stort intresse bland eleverna kring frågorna, inte minst när det handlar om de sociala delarna av arbetsmiljön. En lärare på hotell och turismprogrammet säger:

³¹ Program - Naturbruksprogrammet, s.1 (Gymnasieskolan) - Skolverket (www.skolverket.se)

³² Program - Naturbruksprogrammet, s.1.

³³ Program - Naturbruksprogrammet, s.1.

Jag tar upp stress både positiv och negativ. Utbrändhet. Utmattning. Att bli åsidosatt. Helt enkelt saker inför arbetslivet. Jag utgår nästan alltid från deras egna erfarenheter. Deras första jobb. Sommarjobb. Vi pratar också om vuxenmobbing. Hur märks det? Vad kan hända? Vad händer om det är chefen som är den som mobbar? Till vem kan man vända sig? Speciellt för mitt program är ju att man kommer in på frågor som hur hanterar man fulla gäster. Var går gränsen för vad en gäst får göra och inte får göra? Det är mycket konkreta frågor för eleverna och de är ofta mycket intresserad, vill diskutera och ge egna exempel.

En lärare på restaurang- och livsmedelsprogrammet som jobbar med inriktning bageri och konditor pratar om de olika delarna av arbetsmiljöområdet:

Det finns mycket som ska in och som lärare handlar det mycket om hur och var det kommer in i kurserna. I årskurs ett läser de kurser om hygien och livsmedel. Det är första steget sedan blir det alltmer konkret som förberedelse för att komma ut till arbetsplatser. De måste inse att de kommer att ha ett yrke där de till exempel står och går nästan hela tiden. De kommer att jobba väldigt tidiga morgnar. Och sedan det sociala. De kommer ofta till mycket små arbetsplatser. Kanske två, tre, fyra som jobbar på stället. Då blir det sociala viktigt.

I ett program som fordon och transport blir säkerhetsregler viktiga och i undervisningen trycker man mycket hårt på att eleverna hela tiden måste tänka på säkerhetsfrågor på arbetsplatsen. En lärare på fordons- och transportprogrammet säger.

Ibland blir eleverna lite förlöjligande när det kommer ut på arbetsplatser för de har för mycket säkerhetstänk.

En svårighet som flera lärare vittnar om är att hitta lämpligt och relevant material inom området. Det finns idag inga traditionella läromedel, det är inte heller något som lärarna efterlyser om man med traditionella läromedel menar läroböcker. Men bristen på undervisningsmaterial gör att de idag ofta använder sig av material som getts ut av arbetsmarknadens parter, antingen fackförbund eller arbetsgivare och branschorganisationer. Lärarna vill ha material som dels är mer objektivt, dels både innehåller branschspecifika uppgifter och som lyfter upp frågor till en mer generell nivå. Alla elever kommer inte att arbeta inom den bransch inom vilken de utbildar sig och de behöver därför kunskap om arbetsmiljö generellt och vilka rättigheter och skyldigheter man har som arbetsgivare och arbetstagare. Den undervisning som bedrivs har i mycket hög grad fokus på det branschspecifika.

Förutom de inslag som finns om arbetsmiljö i de programspecifika kurserna så finns det som nämnts inslag om arbetsmiljö i de två gymnasiegemensamma ämnena idrott och hälsa samt samhällskunskap. De lärare i idrott och hälsa

som intervjuats lägger något mindre vikt vid lyft, ergonomi och liknande i yrkesprogrammen eftersom eleverna ofta går igenom detta i sina yrkesämnen. Undervisningen i samhällskunskap skulle kunna vara ett tillfälle att behandla de generella arbetsmiljöfrågor som lärarna i yrkesämnena efterlyser. Men lärare som undervisar i ämnet samhällskunskap på yrkesprogram vittnar om att ämnet innehåller mycket stoff och det är svårt att hitta tid att gå ner på djupet i ett ämne – alltså mycket liknade den situationen som lärarna i samhällskunskap på högstadiet beskriver.

De högskoleförberedande programmen

Det finns färre högskoleförberedande program, sex program, men ungefär två tredjedelar av eleverna väljer dessa så volymmässigt är de betydligt större än yrkesprogrammen. Idag går ungefär 60 procent av alla ungdomar vidare till studier på universitet och högskolor inom fem år från gymnasieexamen, men bara ungefär 25 procent går vidare till högre studier inom ett år efter gymnasieexamen. Många jobbar något eller några år innan de söker till högskolestudier. Det finns alltså en betydande andel elever på de högskoleförberedande som går från gymnasieskolan till arbetslivet. Några av dem går vidare till högskolestudier senare i livet medan andra aldrig söker till högskolan trots att de valt ett högskoleförberedande program.

Arbetsmiljökunskap i de högskoleförberedande programmens styrdokument

Det finns inga specifika skrivningar i styrdokumentet om arbetsmiljö för de högskoleförberedande programmen. Frågor om arbetsmiljö behandlas som tidigare nämnts i de två gymnasiegemensamma ämnena Samhällskunskap 1 och Idrott och hälsa 1. Därutöver finns i gymnasieskolans läroplan den övergripande formuleringen att alla elever i gymnasieskolan ska ha kännedom om arbetslivets villkor inom sitt studieområde.

Några röster från de högskoleförberedande programmen

Att hitta lämpliga personer att intervjua på de högskoleförberedande programmen har varit svårt. Som visats tidigare så finns området arbetsmiljö mycket perifert som ämnesinnehåll i dessa program. Intervjuer har skett med lärare i Samhällskunskap och Idrott och hälsa samt med rektorer.

Lärarna i samhällskunskap på högskoleförberedande program säger i stort sett samma som samhällskunskapslärarna på yrkesprogrammen. Samhällskunskap 1 är en mycket omfattande kurs. Det är inte möjligt att fördjupa sig i något område om man ska hinna allt som anges i kursplanen. Ett avsnitt i kursen handlar om arbetsmarknaden i stort och här ryms också frågor om arbetsmiljö.

Ämnet idrott och hälsa innefattar kursinnehåll om till exempel ergonomi. En idrottslärare som undervisar på samhällsprogrammet och det estetiska

programmet talar om svårigheten med att arbetsmiljö förekommer så lite i de högskoleförberedande programmen:

Det är svårt med arbetsmiljö - att det inte alls lyfts fram i de högskoleförberedande programmen samtidigt som väldigt många av eleverna redan jobbar somrar, kvällar och helger – och alla andra kommer att göra det. De råkar ut för otrygga anställningar, projektanställningar och massor av sociala problem i arbetslivet och det enda ställe vi snackar arbetsmiljö är på idrottslektioner och då handlar det om ryggens uppbyggnad, diskar och lyfiställningar. Det är så klart jätteviktigt. Jag menar inget annat. Men det finns ju så mycket mer som de borde känna till.³⁴

Idrottslärarna pratar också om svårigheter att hitta relevanta läromedel. Det finns sådant som går att använda men de får leta mycket själva, prata med kollegor, få tips om materialet, mycket av det material som finns uppfattar de som alldeles för omfattande.

Det går ju inte att köpa in en hel lärobok för ett så litet avsnitt.

En av de rektorer för högskoleförberedande program som intervjuats säger att hen inte ägnat frågan om arbetsmiljöundervisning särskilt många tankar. Den andra rektorn säger att det finns en skevhet i hur tydligt området är framskrivet för yrkesprogrammen jämfört med de högskoleförberedande programmen:

Det verkar som man inte riktigt tänkt hela vägen fram på de högskoleförberedande programmen. För yrkesprogrammen har man ju tänkt att eleverna efter gymnasiet ska ut i arbetslivet och därför behöver de var förberedda för det. Kanske tänker man att de högskoleförberedande ska gå vidare till universitetet. Men för det första är det ju inte alla som gör det. Det är rätt många elever som börjar jobba direkt efter studenten, några av dem söker kanske vidare senare men inte alla. För det andra ska ju alla elever jobba förr eller senare. De som går direkt till universitet pluggar där några år och sedan ska de ut och jobba. Inte sjutton ger universitetet några kurser i arbetsmiljö. det tror jag i alla fall inte. Det är någon något som bara ramlat mellan stolarna.

Den bild som lärare och rektorer ger stämmer mycket väl överens om elevernas uppfattning som Guldbrandsson (2020) rapporterar om. Eleverna på högskoleförberedande program i hennes undersökning säger att de inte haft någon undervisning om arbetsmiljö eller arbetsliv under sin gymnasietid. Några elever säger att de fått lite undervisning om arbetsmiljö i grundskolan annars bygger deras kunskap om arbetsmiljö enbart på erfarenheter från sommarjobb eller extraarbete.

34 Lärare 7.

Diskussion

Denna rapport inleddes med Arbetsmiljöverkets rapportering om arbetsmiljöolyckor bland unga. 25 000 unga människor har skadat sig på jobbet de senaste åren. Det torde vara ett tungt argument för att tydligare lyfta fram frågor om arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet i alla skolformer, även om behoven ser olika ut för grundskolan, för gymnasieskolans yrkesprogram respektive gymnasieskolans högskoleförberedande program.

På grundskolorna generellt verkar det finnas ett behov av att föra upp frågor angående elevernas medvetenhet om och kunskaper i arbetsmiljö högre upp på agendan. Många lärare vittnar om hur de konkret arbetar med arbetsmiljö i sina klasser och med sina elever. Däremot använder de sällan begreppet arbetsmiljö och de använder inte heller detta konkreta arbete som en språngbräda för att diskutera arbetsmiljö på en mer övergripande samhällslig nivå. Det finns alltså ett behov av att arbeta fram en tydligare "röd tråd" genom grundskolan som också har en progression, från att diskutera mycket konkreta frågor om elevernas arbetsmiljö här och nu till att efterhand koppla in aspekter som berör ett framtida arbetsliv. Det skulle till exempel kunna innebära att se över formuleringar i kursplanerna i slöjd och hem- och konsumentkunskap så att lärarna i undervisningen också vänder blicken mot ett framtida arbetsliv och inte bara berör säkerhetsfrågor i klassrummet.

Mycket fungerar bra på yrkesprogrammen kring frågor om arbetsmiljö. När ämnet arbetsmiljökunskap avskaffades så var ambitionen att frågor om arbetsmiljö skulle integreras och färgas in i olika yrkeskurser. Arbetsmiljö som eget ämnet hade tidigare uppfattats som alltför generellt och alltför abstrakt. Eleverna såg inte alltid hur innehållet i ämnet arbetsmiljökunskap var relevant för den valda utbildningen. Det verkar som att förändringen har fått avsedd effekt. Integrationen har fungerat och lärarna vittnar om att eleverna är intresserade av frågor om arbetsmiljö och bidrar till undervisningen med egna konkreta exempel och frågor som de funderat på.

Också för gymnasieskolans yrkesprogram finns det anledning att se över och tydliggöra den röda tråden och försäkra sig om att arbetsmiljö inte bara behandlas utifrån yrkesspecifika aspekter utan också mer generellt. En iakttagelse värd att nämna är att målen i styrdokumentet i hög utsträckning fokuserar på den fysiska arbetsmiljön, till exempel säkerhetsrisker, medan intervjuade lärare berättar att de i sin undervisning också tar upp frågor om den sociala arbetsmiljön, och att dessa frågor ofta väcker störst intresse hos eleverna.

På gymnasieskolans högskoleförberedande program framstår det som sannolikt att det nästan inte finns någon undervisning om arbetsmiljö. Som en rektor uttrycker det verkar det här finnas en lucka. Även dessa elever kom-

mer en dag att möta arbetslivet. Det är en bekymmersam situation på flera sätt, många av eleverna på högskoleförberedande program arbetar redan under gymnasietiden och många går direkt ut i arbetslivet efter gymnasietiden. Det är dessutom den största gruppen av gymnasieelever och nästan den enda undervisning om arbetsmiljö som de fått i skolan är den i grundskolan.

Samtidigt gör många elever sin debut på arbetsmarknaden under grundskole- eller gymnasietiden. Det är en arbetsmarknad som alltmer präglas av individualisering, problem med den organisatoriska och sociala arbetsmiljön, samt skador och ohälsa bland unga i arbetslivet. Regeringen talar om en nollvision rörande arbetsplatsolyckor men pekar egentligen inte ut några vägar för hur detta ska kunna bli verklighet för den yngsta åldersgruppen, 16 till 24 år. I regeringens arbetsmiljöstrategi konstaterar man att ”Kunskaper om arbetsmiljö förmedlas också genom undervisning i samhällskunskap både inom grundskolan och gymnasieskolan och motsvarande skolformer.” Som denna rapport har visat är emellertid utrymmet i ämnet samhällskunskap mycket begränsat. För att en nollvision ska omvandlas till verklighet så krävs betydligt mer kraftfulla åtgärder för att hålla samman arbetet med arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet. Allra störst är behovet på gymnasieskolans högskoleförberedande program.

Vägar fram – förslag

I detta sista avsnitt skissas två parallella vägar fram för att öka elevers arbetsmiljökunskap och arbetsmiljömedvetenhet. Förslagen handlar dels om åtgärder för att stötta lärare i deras arbete på grundskola och gymnasieskola inom de nuvarande ramarna, dels möjliga framtida förändringar i styrdokumentet.

Stöd inom ramen för nuvarande system

Inom ramen för det nuvarande systemet finns möjlighet att arbeta fram material som ökar lärares kunskap om frågor kring arbetsmiljö och som ger stöd i arbetet på grundskolan och på gymnasieskolans yrkesprogram.

Det verkar finnas behov av ett fortbildningsmaterial i frågor om arbetsmiljö för alla lärare i grundskolan. Ett material som dels ger kunskaper och inspiration kring frågorna, dels ger utrymme för att diskutera frågorna på den egna skolan och enas om ett sätt att arbeta med begreppet arbetsmiljö, inom alla tre dimensionerna fysisk, social och digital arbetsmiljö.

Ett första steg att få till stånd ett sådant arbete kan vara att skapa ett material som går att använda på kompetensutvecklingsdagar för lärare. Ett sådant material måste vara lätt att administrera och vara lättillgängligt med byggestenar som går att använda flexibelt och som lätt kan revideras. Detta är något som Myndigheten för arbetsmiljökunskap avser att ta fram.

Det kan förslagsvis finnas några byggstenar med filmade inslag som till exempel ger inspiration från skolor som arbetat framgångsrikt med arbetsmiljö, liksom forskningsresultat, genomgång av styrdokument, information om elevers första steg in på arbetsmarknaden, förslag på hur man kan använda elevernas PRAO som en ingång till arbetsmiljöfrågor.

Myndigheten för arbetsmiljökunskap leder ett samarbete med övriga nordiska länder med syfte att arbeta fram ett material om arbetsmiljöfrågor som vänder sig till elever i slutet av grundskolan. För skolor som bestämmer sig för att gå vidare och arbeta mer aktivt med frågor om arbetsmiljö kommer detta elevmaterial mycket väl till pass.

På gymnasieskolans yrkesprogram efterlyser flera lärare också material som inte är producerade av intresseorganisationer, som behandlar arbetsmiljöfrågor branschspecifikt men också lyfter frågorna till ett mer generellt plan. Ett problem är att några inriktningar av yrkesprogrammen har relativt få elever. Det handlar alltså inte om stora volymer, men det är naturligtvis rimligt att lärare har tillgång till läromedel som inte är partiska. En modell skulle kunna vara ett generellt material till vilket fogas kortare, specifika delar för varje program. Myndigheten för arbetsmiljökunskap har för avsikt att underlätta och stödja framtagande av ett övergripande material för gymnasieskolan, samt samverka med relevanta nationella och europeiska organisationer och nätverk. För att ytterligare öka kvalitén i undervisningen om arbetsmiljö på yrkesprogrammen kan det europeiska samarbetet vara en intressant ingång. I projektet OSHVET, initierat av Europeiska Arbetsmiljöbyrå EU-Osha, presenterar flera europeiska länder nya projekt för att öka medvetenheten kring arbetsmiljöfrågor bland elever på yrkesprogram. Sverige bör genom ett aktiv deltagande kunna få ett inflöde av nya idéer som kan ge upphov till svenska projekt eller projekt i samarbete med andra europeiska länder.

För gymnasieskolans högskoleförberedande program är det tyvärr inte möjligt att peka på möjliga konkreta åtgärder inom ramen för nuvarande styrdokument eftersom de inte ger något stöd för att arbetsmiljöfrågor ska behandlas annat än på det marginella sätt som det görs idag.

Förändringar i styrdokumentet

Skolans styrdokument revideras kontinuerligt. Grundskolans styrdokument har reviderats och ny läroplan och kursplaner kommer att implementeras hösten 2022. För gymnasieskolan pågår för närvarande en revidering av styrdokument i samband med införande av ämnesbetyg. Under detta arbete kommer också arbetsmiljöområdet att ses över.

Som denna rapport har visat finns det behov av ett antal förtydligande och revideringar i styrdokumentet. Två av dessa gäller för både grundskola och gymnasieskola. För det första bör det finnas ett tydligt helhetsgrepp runt

frågor om arbetsmiljö, även om olika aspekter finns framskrivna för olika ämnen så måste en röd tråd och helheten framgå tydligare. För det andra måste arbetsmiljöbegreppet vidgas, idag är fokus alltför mycket på den fysiska arbetsmiljön men social arbetsmiljö och digital arbetsmiljö är lika viktiga aspekter och måste tydligare idag inkluderas i styrdokumentet. Psykisk ohälsa bland unga är idag ett stort problem både i skolan och i arbetslivet. Det är en fråga med en direkt koppling till mål 3 i FN:s globala mål i Agenda 2030.

Vid en framtida revision av styrdokumentet för grundskolan bör skolans roll, att genom kunskaper om arbetsmiljö bättre förbereda eleverna för ett framtida yrkesliv, tydligare skrivas fram. Ett sätt att göra detta kan vara att inkludera arbetsmiljö bland de ämnesövergripande kunskapsområden som rektor har ett ansvar att integrera i undervisningen. I nuvarande läroplan utgör miljö, trafik, jämställdhet, konsumentfrågor, sex och samlevnad samt riskerna med tobak, alkohol och andra droger de ämnesövergripande kunskapsområdena. Vidare bör det göras tydligt att elevernas arbetsmiljö här och nu och arbetsmiljön vid ett framtida yrkesliv hör samman. Att arbeta aktivt med frågor om den egna arbetsmiljön kan ge omedelbara resultat, men kan också ses som en träning och en förberedelse för ett framtida yrkesliv. En tredje aspekt kan vara att se över skrivningar i kursplanerna för idrott och hälsa, hem- och konsumentkunskap och slöjd. Som denna rapport har visat så finns det i styrdokumentet för alla dessa ämnen aspekter av arbetsmiljö, men inte sällan är dessa framskrivna på ett sätt som begränsar dem till skolans verksamhet. När eleverna till exempel ska få kunskaper om arbetsmiljö och säkerhetsfrågor eller hur redskap används på ett funktionellt och säkert sätt så bör detta inte bara gälla i slöjd- eller hemkunskapssalen utan skulle kunna vidgas för att handla om frågorna på ett mer generellt plan. Det är emellertid viktigt att hitta en bra balans mellan praktiska och teoretiska moment, och det kan finnas skäl att ämnena inte teoretiseras ytterligare.

För gymnasieskolans yrkesprogram finns skrivningar som berör arbetsmiljön i såväl läroplanen, examensmålen och ämnesplaner. Det finns dock anledning att dels se över skrivningar som idag ofta enbart behandlar fysisk arbetsmiljö dels se över hur elever får generella kunskaper och kompetenser i arbetsmiljö, eftersom alla elever inte kommer att arbeta i den sektor som de utbildat sig till.

För gymnasieskolans högskoleförberedande program krävs de största förändringarna. Som rapporten visar finns arbetsmiljöaspekter nästan inte alls i dagens styrdokument. Här krävs en grundlig och gedigen genomlysning av vilka kunskaper om fysisk, social och digital arbetsmiljö som eleverna ska få med sig under sin gymnasietid. Därefter vidtar ett arbete att fördela aspekter på olika kurser och ämnen. Det är ett relativt omfattande arbete, men den situation som råder idag att majoriteten av eleverna i gymnasieskolan inte får någon undervisning om arbetsmiljö är i längden inte hållbar. Tyvärr är Arbetsmiljöverkets statiskt om antalet unga som skadas i arbetslivet ett mycket tydligt bevis på detta.

Referenser

Arbetsmiljöverket (2017) Projektrapport för Arbetsmiljöverkets nationella tillsyn av skolan 2013–2016. Rapport 2017:3.

Arbetsolyckor vanligast bland unga - Arbetsmiljöverket (av.se).

Guldbrandsson, M. (2021) ”Att förbereda sig för framtiden liksom”: Gymnasieelevers kunskap, erfarenheter och framtidstankar om arbetsmiljöfrågor. Mittuniversitetet.

Skolverket (www.skolverket.se).

Kursplaner för grundskolan – Skolverket (www.skolverket.se).

Läroplan (Gy11) för gymnasieskolan – Skolverket (www.skolverket.se).

Läroplan (Lgr11) för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet – Skolverket (www.skolverket.se).

Program – Bygg- och anläggningsprogrammet (Gymnasieskolan) – Skolverket (www.skolverket.se).

Program – Naturbruksprogrammet (Gymnasieskolan) – Skolverket (www.skolverket.se).

Program – Vård- och omsorgsprogrammet (Gymnasieskolan) – Skolverket (www.skolverket.se).

Regeringens skrivelse 2020/21:92 ”En god arbetsmiljö för framtiden – regeringens arbetsmiljöstrategi 2021–2025”.

Skolverket (2016) Kvalitetsarbete i praktiken.

Skolverkets (2018) Attityder till skolan.

Myndigheten för
arbetsmiljökunskap

www.mynak.se

ISBN 978-91-986882-4-5